

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ Й ВИБОРЧИХ ПРОЦЕДУР АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються особливості метафоризації як способу термінотворення в термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської мови, піднімається питання диференціації метафоричних термінологічних словосполучень і фразеологізмів загальноживаної мови. Проведений аналіз виявляє в досліджуваній термінології наявність метафоричних термінологічних номінацій із різною структурною організацією (однокомпонентні, двокомпонентні й полікомпонентні) та різною комунікативно-прагматичною настановою.

Ключові слова: термінологія, термінологічна одиниця, метафора, метафоричне термінологічне словосполучення, фразеологізм.

В статье рассматриваются особенности метафоризации как способа терминообразования в терминологии избирательного процесса и избирательных процедур английского языка, поднимается вопрос дифференциации метафорических терминологических словосочетаний и фразеологизмов общеупотребительного языка. Проведенный анализ обнаруживает в исследуемой терминологии наличие метафорических терминологических номинаций с различной структурной организацией (однокомпонентные, двухкомпонентные и поликомпонентные) и различной коммуникативно-прагматической установкой.

Ключевые слова: терминология, терминологическая единица, метафора, метафорическое терминологическое словосочетание, фразеологизм.

Metaphorical transposition is justly considered to be an inexhaustible source of creation of the new terminological units. The phenomenon of metaphorical transposition is based on the use of the name of one object or concept with another object or concept on the basis of their similarity; terminological units created on the basis of certain words of the general language accumulate general and specific information. When new terminological units are created by means of metaphorical transposition they, firstly, serve the purpose of filling in the nomination gaps and only after that they realized pragmatic effect on the recipient. A vivid pragmatic effect of some terminological units of the terminology of electoral process and electoral procedures is explained by the specific features of the political vocabulary. The analysis of the corps of terminological nominations created by means of metaphorical transposition reveals the fact that in the terminology in question you can find terminological units of different structural organization: single-component, two-component and polycomponent ones. Two-component metaphorical nominations are prevailing. Two-component metaphorical terminological word combinations are the result of cooperation of semantic and syntactic methods of terminological nominations and, as our research shows, they differ in the degree of semantic and structural cohesion of components. They can be divided into two basic groups. The first group is constituted by the terminological units of idiomatic origin, created not after the standard structural-semantic models of terms. Neither component of such word-combinations refers to the sphere of the electoral process and electoral procedures. The second group is formed by the terminological word combinations, one of the components of which is a term of the terminology in question.

Keywords: terminology, terminological unit, metaphor, metaphorical terminological word combination, phraseological unit.

Актуальність обраної теми визначається як загальною спрямованістю сучасних термінологічних досліджень в українському мовознавстві на вивчення термінологій окремих мов, так і недостатньою вивченістю термінології виборчого процесу й виборчих процедур (ТЛВП) в англійській мові (АМ) зокрема. Окремі референції до аналізованого нами лексичного масиву мали місце в роботах Ю. А. Зацного, Т. Б. Крючкової, Ю. В. Шувалової [8; 10; 24] та інших учених у процесі дослідження політичного номінативного простору вказаної мови взагалі та у вивченні особливостей її політичної фразеології зокрема, однак номінативний простір, що вербалізує логіко-поняттєвий апарат виборчого права, тобто ТЛВП, ще не перебував у фокусі уваги науковців як самостійний об'єкт лінгвістичного аналізу. Отже, наше дослідження, мета якого полягає у з'ясуванні ролі метафоризації у творенні термінологічних одиниць термінології виборчого процесу й виборчих процедур англійської мови, є першою спробою системного та всебічного вивчення зазначеного лексичного масиву.

Як відомо, наукове мислення сприймає нові дані про дійсність через відомий запас інформації та з допомогою інваріантних ознак [17, с. 201]; воно відбувається у вербальній формі, а отже, здійснюється й розгортається за допомогою тих мовних засобів, які пропонує йому відповідна даному історичному моменту система мови [12, с. 82]. На думку багатьох термінознавців [1; 4; 6; 9 та ін], значна частина термінів, завдяки подібності наукових та побутових понять, є продуктом семантичної деривації в межах уже готового мовного знака, причому базою для нової номінації в спеціальних сферах стає загальнонародна мова.

Л. М. Алексеева наголошує на тому, що, будучи системою семіотичною, мова може поставати не одним лише кодом, але й перекодовуватися, тобто функціонувати в різноманітних сферах. При цьому природна мова постає головною сферою первинного функціонування, усі інші сфери – вторинні, оскільки знаки в них зазнають перекодування. Термін – це перекодований знак природної мови, а отже, і термінологія являє собою вторинну систему функціонування природної мови [1, с. 83–92].

М. М. Володіна підкреслює, що «термін, створений на ґрунті загальноновживаного слова конкретної мови, акумулює загальнономовну та спеціальну інформацію. Загальнономовна інформація, закарбована в мовній свідомості людей одного мовного колективу, піддається асоціативно-образному переосмисленню в процесі професійно-наукової діяльності, перетворюючись у термінологічну інформацію. Продуктивний вплив образної та вербальної систем зумовлює функційно-комунікативну й когнітивну трансформацію мовних одиниць» [4, с. 37]. Як наслідок, загальноновживане слово у функції терміна кодує інформацію двічі: спочатку кодується загальнономовна інформація, а потім – термінологічна, заснована на дефініції.

С. В. Гриньов указує на відсутність бар'єрів та чітких меж між термінологічною й загальноновживаною лексикою, відзначаючи, що на сьогодні майже кожний іменник (за винятком тих, що мають стилістичне забарвлення) позначає поняття, яке є предметом дослідження тієї чи іншої науки. Такий стан справ є свідченням того, що межа між термінологічною та загальноновживаною лексикою нестала й має не історичний, а функційний характер; у термінологіях очевидні процеси як перетворення термінів у загальноновживані слова, так і використання загальнолітературної лексики для формування термінологій [6, с. 37].

Процес розвитку в загальноновживаних словах нових термінологічних значень супроводжується переосмисленням їхньої семантики й здійснюється за такими стандартними, добре відомими моделями семантичної деривації, як спеціалізація значення, метафорична та метонімічна транспозиція.

Метафорична транспозиція справедливо вважається невичерпним джерелом творення нових найменувань. Явища метафоричної транспозиції базуються на переносі найменування одного предмета на інший за подібністю; причому це може бути подібність ознак (внутрішніх або зовнішніх), подібність функцій, подібність емоційного враження, що викликає певне явище, або навіть подібність, бажана для мовця, яку він приписує з тією чи іншою метою певним двом поняттям [9, с. 53; 20].

Здатність метафори виявляти подібність не тільки між конкретними предметами чуттєво сприйманого світу, але й між конкретними предметами та абстрактними поняттями, робить її особливо цінним засобом номінації в галузі науки.

До того ж, на думку М. М. Володіної, асоціативна метафорика завжди слугувала продуктивним засобом творення термінологічної лексики, бо аналогія, на якій формується метафора, становить сутність будь-якого пояснення, у чому власне й полягає дефінітивна функція терміна [4, с. 55].

Оскільки метафорична транспозиція є продуктивним способом творення нових слів, існує велика кількість класифікацій метафори залежно від того, який принцип покладено в їхню основу. Так, спробу класифікувати метафору робили такі науковці, як Г. Н. Скляревська, В. Н. Телія та інші [20; 22 та ін.]. Цікавою, хоча й дещо суперечливою, на нашу думку, є класифікація В. Н. Телії, яка пропонує виділяти ідентифікувальну, когнітивну, образну, оцінну та оцінно-експресивну метафору [22, с. 190–202].

Згідно із класифікацією В. Н. Телії, когнітивна метафора зумовлює формування не просто абстрактного значення, але й нового поняття, яке є результатом ототожнення предметних та непередметних сутностей. Основне призначення ідентифікувальної метафори полягає в найменуванні предметів, що безпосередньо сприймаються органами відчуттів; специфікою цього типу метафори є реальна подібність за функцією, формою тощо позначуваного нею предмета й того предмета, назва якого використовується для вторинної номінації. Указані різновиди метафори, а саме ідентифікувальна та когнітивна метафора, широко використовуються для творення термінів різних галузей знань, адже виконують номінативну функцію, тобто називають поняття та предмети, які до того не мали вербального втілення, та одночасно формують уявлення про них і визначають увесь хід думок, пов'язаний із ними.

Навколо питання використання образної, оцінної та оцінно-експресивної метафори як засобу творення термінологічної лексики не згадують дискусії мовознавців. Значна кількість науковців, а серед них О. І. Моїсеїв, О. М. Толікіна та інші [14; 23 та ін.] наголошують на тому, що ідеальний термін має бути позбавлений будь-яких образних та емоційно-експресивних нашарувань.

Прибічники ж протилежної думки, зокрема В. Н. Прохорова та інші дослідники, вважають стилістичну нейтральність та неемоційність терміна міфом [19].

В. Н. Прохорова відзначає, що якщо термін утворюється на ґрунті емоційної лексики активного словникового запасу, він отримує таке ж емоційне забарвлення [19]. Образність, на думку

С. Н. Бугулова, пронизує всю наукову термінологію; нерідко термін сам стає досить яскравим образом, який дає можливість заглянути всередину наукового поняття, окреслити контури його змісту [2, с. 9].

На те, що на початковому етапі функціонування метафоричного слова як терміна в нього зберігається образність, указують багато дослідників [7, с. 105; 18, с. 205 та ін.]. Вони констатують, що метафорична транспозиція в термінології відбувається за тими ж законами, що й у загальнонародній мові, і лише згодом мовленнєва частотність термінів зумовлює нівелювання яскравої образності, втрати новизни та незвичності порівняння, що лежить в основі метафоричної транспозиції; оцінно-образне забарвлення терміна відходить на другий план, і метафоричний за своєю природою термін вже не сприймається як метафора.

Визнання образності термінологічних номінацій хоча б навіть на початковому етапі їхнього функціонування дає підстави припустити, що у творенні термінологічних одиниць також беруть участь такі різновиди метафори (за В. Н. Телією), як образна, оцінна й оцінно-експресивна.

Ведучи мову про наявність конотації у терміна, про прагматику терміна, важливо пам'ятати, що не всі термінологічні системи характеризуються однаковим відношенням до емоційності та образності терміна, а також те, що ступінь метафоричності та образності термінів різняться як у межах різних підмов, так і в одній підмові різних мов.

При утворенні шляхом метафоричної транспозиції термінологічних одиниць нормативної термінології семантичне переосмислення орієнтоване в першу чергу на заповнення лакун і лише потім – на прагматичний ефект, який воно справляє на реципієнта. Хоча навіть у цьому випадку через апелювання до образно-асоціативних комплексів реалій метафора невіддільна від таких понять, як образність та емоційність, які однак мають тенденцію до згасання.

Більше того, образність досліджуваної термінології значною мірою доповнюється експресивністю, оцінністю та емоційністю термінологічних одиниць ненормативної термінології, що пояснюється специфікою суспільно-політичної лексики. Суспільно-політична термінологія призначена не лише номінувати важливі для суспільного життя поняття, але й впливати на масову свідомість, формувати громадську думку, культивувати негативне або позитивне ставлення до того чи іншого суб'єкта виборчого процесу, надавати певну оцінку політичним подіям тощо. І визначальна роль у цьому відводиться метафоричним номінаціям образного та емоційно-експресивного характеру зі значним потенціалом впливу на реципієнта.

Аналіз корпусу термінологічних номінацій, створених шляхом метафоричної транспозиції, виявляє наявність у ТЛВП АМ метафоричних ТО різної структурної організації: однокомпонентних, двокомпонентних та полікомпонентних.

Однокомпонентні метафоричні ТО ТЛВП АМ нараховують 28 одиниць (1,9%). Прикладами таких ТО можуть бути *avalanche* «перемога кандидата на виборну посаду, неочікувана як для нього самого, так і для керівництва його партії, завдяки голосуванню переважної кількості виборців на його підтримку» (неочікуване голосування переважної більшості виборців за певного кандидата асоціюється з несподіваним потужним природним явищем, яке є справжнім стихійним лихом для конкурента кандидата, що переміг), *pussyfooting* «надмірно обережні дії, ухильні заяви кандидата на виборну посаду, коли від нього очікують рішучих слів та вчинків» (кандидат асоціюється з кішкою через подібність поведінки), *run-off* «останній тур виборів за участю двох кандидатів з найвищим рейтингом» (термін утворився внаслідок явища транстермінологізації спортивного терміна «додатковий матч» (після гри внічию) на основі подібності функції виявлення справжнього переможця) тощо.

Домінують структурною моделлю метафоричних ТО у ТЛВП АМ є двокомпонентні утворення. Їх нараховується 166 ТО (11,3%). Двокомпонентні метафоричні ТО є результатом взаємодії семантичного та синтаксичного способів термінотворення і, як показує наше дослідження, різняться за ступенем семантичної й структурної спаяності компонентів. Їх можна поділити на дві основні групи.

Першу групу конституюють ТО ідіоматичного походження, утворені не за породжуючими структурно-семантичними моделями термінів. Жоден компонент таких словосполучень не стосується сфери виборчого права, напр.: англ. *strange bedfellowers* «політичні супротивники, яких обставини примушують до співпраці», *shaking the plum-tree* «розподіл державних посад партією, що перемогла на виборах», *dark horse* «несподіваний кандидат, який висувається, коли взаємне суперництво між основними претендентами позбавляє їх можливості зайняти цю посаду», *favourite son* «особа, що висувається в президенти делегацією свого штату (на передвиборчому з'їзді партії)», *hat in the ring* «заява про намір балотуватися на виборах», *to climb on the bandwagon* «примкнути до партії, що перемогла на виборах» тощо. Слід зауважити, що словосполучення цієї групи не можна вважати традиційними термінами; вони є одиницями ненормативної термінології, тобто ТО в широкому розумінні поняття.

Другу групу утворюють складені терміни, один з компонентів яких є терміном ТЛВП. Залежно від того, чи термін досліджуваної термінології є ядерним, чи залежним компонентом такого словосполучення, видається можливим виокремити дві підгрупи таких ТО:

– словосполучення, ядерним компонентом яких є термін досліджуваної термінології, а залежним – семантично переосмислене слово, напр.: англ. *bedsheet ballot* «довгий список кандидатів на бюлетені для голосування», *911 candidate* «кандидатура, що висувається на виборах в останній момент», *cliff-hanging vote* «голосування з мінімальною перевагою голосів», *kangaroo ticket* «виборчий список, у якому кандидат на посаду віце-президента користується більшою популярністю серед виборців, аніж кандидат на пост президента» тощо ;

– словосполучення, ядерним компонентом яких є семантично переосмислене слово, а роль залежного компонента виконує термін зі сфери виборчого права, напр.: англ. *presidential fever* «невгамовне прагнення взяти участь у боротьбі за президентську посаду та стати президентом», *presidential timber* «особа, яка внаслідок прийнятності для партійного керівництва або популярності в країні завдяки послужному списку або за якихось інших причин розглядається як перспективний кандидат на посаду президента країни», *electoral race* «електоральна гонка», *electoral suicide* «непопулярні дії кандидата на виборну посаду, що, ймовірно, зумовлять втрату ним симпатій та підтримки електорату» тощо

Як бачимо, ТО, що входять до складу першої групи – це сталі сполучення лексем із метафорично переосмисленим значенням. Оскільки жодна з лексем не стосується термінології виборчого права, можна вести мову про повне переосмислення значень компонентів словосполучення. Цілісне значення термінологічних одиниць другої групи виникає внаслідок злиття значень лексичних компонентів словосполучення, причому одне зі значень є результатом метафоричної транспозиції, а інше – буквально [8, с. 118].

Приклади полікомпонентних метафоричних ТО в обох мовах нечисленні; у ТЛВП АМ їх нараховується 33 ТО (2,2%), напр.: *lame duck session* «сесія законодавчих зборів старого складу, скликана в період між закінченням виборів і початком роботи законодавчих зборів нового скликання», *to doctor election returns* «підробляти результати виборів», *to row sb up the Salt River* «завдати комусь поразки на виборах» тощо; .

Цілісність номінації складених термінологічних одиниць, фіксованість значення, стабільний характер елементів, відтворюваність, стійкість уживання, переосмислення окремих компонентів або навіть усієї складеної ТО зближує метафоричну ТО із фразеологічною одиницею.

У термінах фразеології ТО, які належать до першої групи й утворюються не за загальними породжуючими структурно-семантичними моделями, можуть розглядатися як фразеологічні зрощення (у термінах В. В. Виноградова [3]) або ідіоми (у термінах О. В. Куніна [11]), а ТО, що конституюють другу групу, можуть тлумачитися відповідно як фразеологічні єдності, або ідіофразеоматизми.

Однак питання про те, чи можна називати ТО фразеологізмами, є одним з найбільш дискусійних питань у термінології. Одні науковці наголошують на тому, що термінологічні словосполучення мають розглядатися як складова частина фразеології, адже термін – це одиниця, на яку поширюються усі без винятку закони мови та якій властиві всі типи сполучуваності, зокрема й ідіоматична [3; 13 та ін.]. Інші дослідники виявляють діаметрально протилежне ставлення щодо включення термінологічних словосполучень до розряду фразеологізмів [5 та ін.]. На думку Б. Н. Головіна, стійкість термінованих словосполучень, яка є основним критерієм їхнього включення до розряду фразеологізмів, має іншу природу в порівнянні з фразеологізмами. Кожен складений термін – це стійка, стандартно відтворювана структура складного професійного поняття [5, с. 62], отже, стійкість структури ТО поняттєва, а не семантична, як у випадку з фразеологізмами.

У працях О. В. Куніна та Т. І. Панько виявляємо менш категоричний підхід до розв'язання цього питання. Так, О. В. Кунін зауважує, що понадслівний термін може бути кваліфікований як фразеологізм, тільки якщо створений не за породжуючою структурно-семантичною моделлю [11, с. 27, с. 329]; Т. І. Панько вважає доцільним відносити до фразеологізмів лише лексично неподільні термінологічні словосполучення [16, с. 259–260].

Розмежовуючи загалом метафоричні термінологічні словосполучення та фразеологізми як одиниці, що належать до різних сегментів системи мови, зауважимо, що на відміну від звичайних фразеологізмів метафоричні ТО: 1) мають на меті, перш за все, заповнення номінаційних лакун, називаючи складні фахові поняття; 2) є експресивно-образними найменуваннями спеціальних ситуацій або суб'єктів; 3) стійкістю своєї структури зобов'язані термінологічній функції, яку ці одиниці виконують у межах досліджуваної термінології, тобто стійкій структурі складного професійного поняття; 4) утворюються за обмеженим списком структурних моделей. Метафоричні словосполучення,

яким притаманні усі вказані ознаки, окрім останньої, пропонуємо вважати *політичними термінами-фразеологізмами* (або *термінологізмами* (термін О. А. Нікуліної [15])).

Підводячи підсумки нашого дослідження, зауважимо, що метафоризація є досить продуктивним способом збагачення як нормативної так і ненормативної термінології виборчого процесу й виборчих процедур в англійській мові внаслідок того, що ґрунтується на смисловій подібності побутових і наукових понять та, крім того, дозволяє виявляти подібність не тільки між конкретними предметами чуттєво сприйманого світу, але й між конкретними предметами та абстрактними науковими поняттями. Перспективу для подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні та класифікації тематичного розмаїття лексики, що виступає базою для творення метафоричних термінів.

Список літератури

1. Алексеева Л. М. Термин и метафора / Л. М. Алексеева. – Перм: Изд-во Пермского ун-та, 1998. – 250 с.
2. Бугулов Е. Н. Метафора как словообразовательное средство в английской научной терминологии / Е. Н. Бугулов. – К. : Ин-т теоретической физики АН УССР, 1979. – 22 с.
3. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Избранные труды : «Лексикология и лексикография». – М. : Наука, 1977. – С. 118–139.
4. Володина М. Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
5. Головин Б. Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний / Б. Н. Головин // Лексика. Терминология. Стили. Вып. 2. – Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1973. – С.57–65.
6. Гринев С. В. Основы лексикографического описания терминосистем : дис. ...д-ра филол. наук : 10.02.04 / С.В. Гринев. – М., 1990. – 436 с.
7. Гусев С. С. Наука и метафора / С. С. Гусев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – 152 с.
8. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-90-ті роки ХХ століття : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
9. Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафорических термінів подъязыка финансов в англійском и українском языках : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.17 / С. М. Кришталь. – Донецк, 2003. – 218 с.
10. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М. : Наука, 1989. – 151 с.
11. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
12. Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л. Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 82–94.
13. Лингвистический аспект стандартизации терминологии / [под ред. В. П. Даниленко]. – М. : Наука, 1993. – 129 с.
14. Моисеев А. И. О языковой природе термина / А. И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : АН СССР, 1970. – С. 132–141.
15. Никулина Е. А. Терминологизмы как результат взаимодействия и взаимовлияния терминологии и фразеологии современного английского языка : дис. ...док-ра. филол. наук : 10.02.04 / Е. А. Никулина. – М., 2005. – 369 с.
16. Панько Т. І. Розвиток української економічної термінології ХІХ–ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Панько Т. І. – Львів, 1965. – 316 с
17. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. К. Пацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
18. Прохорова В. Н. Метафора в общелитературном языке и терминологии / В. Н. Прохорова // Терминоведение. Вып. 1–3 / под ред. В. А. Татарина. – М. : Московский лицей, 1996. – С. 75–76.
19. Прохорова В. Н. Об эмоциональности термина / В. Н. Прохорова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 153–159.
20. Складаревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складаревская / отв. ред. акад. Д. Н. Шмелев. – СПб. : Наука, 1993. – 152 с.
21. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко / отв. ред. Л. С. Паламарчук. – Киев : Наукова думка, 1989. – 256 с.

22. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
23. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67
24. Шувалова Ю. В. Политическая фразеология в функционально-стилистическом аспекте / Ю. В. Шувалова // Английская фразеология в функциональном аспекте : сб. научных трудов. Вып. 336. – М. : АН СССР, 1989. – С. 133–138.